

2. Васючэнка, П. Крыўскі слоўнік паводле Яна Баршчэўскага / П. Васючэнка // Крыніца. – 1999. – № 7–8 (54). – С. 18–25.
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
4. Медведева, Н. Г. Миф как форма художественной условности: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Н. Г. Медведева. – М., 1984. – 23 с.
5. Падбярэзскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі / Р. Падбярэзскі // Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях. – Мінск: Юнацтва, 1996. – С. 331–358.
6. Шамякіна, Т. Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ / Т. Шамякіна; паслясл. І. Чароты. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 391 с.
7. Ян Чачот – Мышанка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://karotkizmest.by>. – Дата доступу: 13.12.2020.

УДК 821.161.3:882.6

“NA THRENY Y LAMENT... PRZESTROGA” (1610). ПЁТР СКАРГА CONTRA МЯЛЕЦІЙ СМАТРЫЦКІ

Р. С. Пашкевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
paskiewiczjafiet@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца палемічны твор Пятра Скаргі “Na threny y lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego nabożeństwa, przestroga” ў кантэксце каталіцка-праваслаўных узаемаадносін у Рэчы Паспалітай пасля Брэсцкай уніі. Аналізуюцца канфлікты, якія адбываліся ў грамадстве пасля Рэфармацыі, праваслаўна-пратэстанцкае імкненне зменшыць уплыў Рыма-каталіцкага Касцёла на землі ВКЛ, жаданне католікаў захаваць нязменнасць свайго вызнання, вернасць і паслухмянасць Рымскаму Пасаду. Асаблівая ўвага ў працы надаецца зместу і характару палемікі, якая адбылася паміж П. Скаргай і М. Сматрыцкім.

Ключавыя словы: каталіцызм; праваслаўе; унія; палемічная літаратура; рэфармацыя; тэалогія; Пётр Скарга; Мялецій Сматрыцкі; ВКЛ; Рэч Паспалітая.

“NA THRENY Y LAMENT... PRZESTROGA” (1610). PIOTR SKARGA CONTRA MELETIUS SMOTRITSKY

R. S. Pashkevich

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
paskiewiczjafiet@gmail.com*

The article considers the polemic work of Piotr Skarga “Na threny y lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego nabożeństwa, przestroga” in the context of Catholic-Orthodox relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth after the Union of Brest. Conflicts that took place in society after the Reformation, the Orthodox-Protestant desire to reduce the influence of the Catholic Church on the lands of the Grand Duchy of Lithuania, the desire of Catholics to remain unchanged in their confession, loyalty and obedience to the Roman See are analyzed. Particular attention in the work is given to the content and nature of the controversy that occurred between P. Skarga and M. Smotrisky.

Keywords: Catholicism; Orthodoxy; Union of Brest; polemic literature; reformation; theology; Piotr Skarga; Meletius Smotritsky; Grand Duchy of Lithuania; Polish-Lithuanian Commonwealth.

З надыходам Рэфармацыі і з'яўленнем новых рэлігійных супольнасцяў абвастрыліся і каталіцка-праваслаўныя супярэчэнні. Яшчэ больш яны ўзмацніліся пасля правядзення Сабору ў Трэнце (1545–1563) і прыняцця яго пастановаў каралём Жыгімонтам II Аўгустам для Польскай Кароны (сейм у Парчаве, 1564), а пазней і Вялікага Княства Літоўскага. Заслуга ў правядзенні рэформ Трыдэнцкага сабору на тэрыторыі Польшчы і Літвы належыць кардыналу Станіславу Гозіушу. Менавіта пад яго ўплывам кароль запрасіў Таварыства Езуса (езуітаў), і яго намаганнямі ў Браўнбергу ў Варміі была заснавана першая ў Рэчы Паспалітай езуіцкая калегія (1565). Улады Касцёла імкнуліся да ўзмацнення каталіцкіх пазіцый у грамадстве, а гэта непазбежна прыводзіла да місіі сярод праваслаўнага насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Разнастайныя заклікі да уніі былі і раней, аднак у XVI ст. ўзмацнілася неабходнасць вяртацца да ідэй, выпрацаваных на Ферара-Фларэнтыйскім саборы. Пра аб'яднанне хрысціян разважаў Бенедыкт Гербест у сачыненні “Wypisanie drogi” (“Апісанне дарогі”, 1566), аднак гэты твор фактычна застаўся па-за ўвагай грамадства. Куды большы плён прынесла выданне даволі аб'ёмнай тэалагічна-гістарычнай працы Пятра Скаргі “O jedności Kościoła Bożego pod Jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu” (“Пра еднасць Касцёла Божага пад Адным Пастырам і пра грэцкае ад той еднасці адступленне”, 1577), другое выданне пад тытулам “O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem” (“Пра кіраўніцтва і адзінства Касцёла Божага пад адным Пастырам”, 1590) [2, с. 275]. Такім чынам была падрыхтавана глеба да аднаўлення адзінства праваслаўных з католікамі, што і было аб'яўлена ў 1596 годзе падчас Сабору ў Брэсце [2, с. 274].

У сваю чаргу, частка праваслаўных іерархаў бачыла ў пратэстантызме саюзніка, які мог дапамагчы пахіснуць гегемонію каталіцызму. Так, нават альтэрнатыўны Брэсцкаму сабору сінод праціўнікаў уніі адбываўся пры падтрымцы мясцовай пратэстанцкай грамады. У яго правядзенне ўмешваліся таксама свецкія асобы (у першую чаргу Канстанцін Астрожскі) і іншаземцы-грэкі. Акрамя гэтага, тэалагічныя, а часам і публіцыстычныя разважанні пратэстантаў, нападкі на Рым і каталіцкае вучэнне знаходзілі водгук сярод праваслаўных. Пашырэнне брацкіх школ, а таксама заснаванне славяна-грэка-лацінскай калегіі ў Астрозе надало неабходны штуршок развіццю праваслаўнай багаслоўскай думкі – часта ў рэчышчы пратэстанцкай. Больш за тое, праваслаўныя вучыліся ў езуіцкіх калегіях і акадэміях, выхадцы з земляў Вялікага Княства часта адпраўляліся атрымліваць адукацыю за мяжу ў пратэстанцкія навучальныя ўстановы Саксоніі. З'яўляюцца таленавітыя праваслаўныя публіцысты, якія займаюцца палемікай з католікамі і апалогіяй свайго веравызнання. Да іх шэрагу належаў вядомы царкоўны і палітычны дзеяч Мялецкі Сматырыцкі. Ён атрымаў добрую адукацыю ў мясцовых і замежных акадэміях: вучыўся ў Астрожскай калегіі, Віленскай езуіцкай акадэміі, акадэміях Лейпцыга і Вітэнберга. Акрамя старабеларускай дасканалы валодаў польскай, лацінскай і грэчаскай мовамі. У праваслаўны перыяд сваёй творчасці ён катэгарычна не пагаджаўся з ідэямі Брэсцкай царкоўнай уніі, а з 1608 г. актыўна і паслядоўна выступаў супраць яе на старонках сваіх палемічных твораў.

У 1610 г. вялікі грамадскі рэзананс выклікала выданне напісанага на польскай мове Мялецкім Сматырыцкім пад псеўданімам Тэафіл Арталог палемічнага антыкаталіцкага трактата “Threnos to jest lament jedynej ś. powszechniej apostolskiej wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem dogmat wiary” (1610) у друкарні віленскага праваслаўнага брацтва Святога Духа. Змешчаныя ў гэтым творы сцверджанні не маглі не выклікаць адпаведнай рэакцыі каталіцкай часткі грамадства: распаўсюджанне яго было забаронена, асобнікі канфіскаваліся, а друкарня была зачынена, карэктар і рэдактар гэтага выдання Лявонцій Карповіч трапіў у турэмнае зняволенне [2, с. 351].

У гэтым жа годзе Пётр Скарга піша і публікуе свой адказ пад назвай “Na threny u lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego Nabożeństwa, przestroga” (“На трэны і лямант Тэафіла Арталого, да Русі Грэцкага [чыну] набажэнства, перасцярога”, 1610)¹. Яшчэ адзін твор супраць “Трэнаса...” праз два гады напіша і грэка-каталіцкі біскуп Гальяш Марахоўскі (“Парэгорыя”, 1612).

Пётр Скарга – таленавіты і дасведчаны тэолаг, аратар і пісьменнік-палеміст. Менавіта ягонымі намаганнямі было дасягнута навяртанне многіх кальвіністаў і арыянаў у каталіцкую веру, у тым ліку такіх уплывовых, як магнат Мікалай Радзівіл Сіротка. Асноўная рэлігійная дзейнасць айца Пятра адбывалася на беларускіх землях, праз яго была заснавана Полацкая

¹ Тут і далей захавана арыгінальная арфаграфія.

езуцкая калегія (1580), дзе, акрамя навучальнага працэсу, арганізоўваліся тэалагічныя дыспуты з вядомымі пратэстанцкімі дзеячамі. Ролю Пятра Скаргі ў захаванні каталіцызму на землях княства цяжка пераацаніць і можна суаднесці з роляй згаданага вышэй Станіслава Гозіяша, бо абодва яны строга і няўхільна следавалі пастановам Трыдэнцкага Сабору (XIX сусветнага паводле рымска-каталіцкай традыцыі) і паслядоўна ўводзілі іх у Рэчы Паспалітай. Таму не дзіўна, што менавіта Скарга даў даволі эмацыйны і моцны адказ на “Трэнас...” Мялеція Сматрыцкага.

У прадмове, у форме звароту да віленскага біскупа Бенэдыкта Войны, Пётр Скарга тлумачыць неабходнасць напісання свайго адказу наступным чынам: “Nie dbalibyśmy o tego w pokrytym u zmyślonym imieniu Orthologa... ale... ośbukać wiele prostych Ruskich ludzi kłamstwem swemi może” (“мы не дбалі б пра таго, хто [піша] пад выдуманым імём Арталог... але... ашукаць многіх простых рускіх людзей сваім падманам можа”) [1, с. 4], а таму па просьбе згаданага біскупа і брата па Таварыстве Езуса “z takich na ś. Kościoł bluznierstw u obydzienie jego, na odkrycie fałszu u nieprawdy, u przestrożę duś ludzkich” (“з такіх на св. Касцёл блузнерстваў і пакрыццё яго брудам, для адкрыцця фальшу і няпраўды, і [для] перасцярогі душ людзкіх”) [1, с. 4] Пётр Скарга з радасцю адклікнуўся для магчымасці паслужыць Божай справе. І далей, ужо ў звароце “Do Czytelnika pobożnego, a zwłaszcza do Ruśi niezchereytczałych Gręckiego u Ruskiego nabożeństwa” (“Да чытача пабожнага, а асабліва Русі неератыцкага Грэцкага і Рускага [чыну] набажэнства”) расказвае, хто такі Арталог [1, с. 8]. Пісьменнік незадаволены тым, што замест таго, каб устаноўленым чынам даць адказ на яго ранейшую працу “O jedności Kościoła Bożego...”, не хаваючы свайго сапраўднага імя, “нейкі Арталог” у складаны для Айчыны ваенны час блузнерыць на Касцёл, абражаючы веру і ўсіх католікаў. Ён піша: “Te dzikie u niesłychane potwarze, każdego z nas Katholikow, ktoremi się to miało Wileńskie, u to wielkie X. Lit. i wbytku korona, i swiat wbytek napelnil, błuźnie obrazać mają” (“гэтыя дзікія і няслушныя паклёпы, кожнага з нас католікаў, якімі гэты горад Вільня, і гэта Вялікае Княства Літоўскае, і ўся Карона, і ўвесь свет поўніцца, слушна павінны абражаць”) [1, с. 4]. Пётр Скарга сцвярджае, што да вучэння Усходняй Царквы разважанні Арталог дачынення не маюць, што блузнерствы падобныя не дазваляе сабе ніводны грэх, а значыць выхаванне ў Тэафіла ад пачатку ерэтычнае, і сваімі ерасямі ён пагражае не лацінскаму Касцёлу, але ўсім усходнім хрысціянам, якіх падманвае і імкнецца адаваць ад адзінства з Апостальскай сталіцай Св. Пятра. На думку Скаргі, злы намер Тэафіла Арталог і яго сутнасць выдае тое, што свае напады ён скіраваў на католікаў і незадаволены тым, што ў каталіцкую веру навяртаюцца многія шлехецкія фаміліі, хаця ў той жа самы час шмат людзей “bardzo zheretyczowało, i tak wiele Aryanow, Nowochrzeńców, Kalwinow, Lutrow, między nimi jest i tych którzy się Boga w Trojcy jedynego i bołstwa Pana nałwego zaprzeli, i do łczerego pogaństwa i Zydowstwa się i Turectwa obracają” (“у ерась трапіла, і так шмат арыянаў, новахрышчэнцаў, кальвіністаў, лютаран, сярод іх і тыя, што Бога ў Тройцы адзінага і боскасць Пана нашага адмаўляюць, і да сапраўднага паганства, і жыдоўства (іўдзеяства) і турэцтва (ісламу) звяртаюцца”), аднак супраць іх нічога не піша, не кажа і не плача пра іх адпазненне. Тут жа і ўпершыню Пётр Скарга пералічвае памылкі Арталог, якімі той падмацоўвае свае перакананні, і за гэтыя памылкі называе яго Крывалогам. Пісьменнік-палеміст налічвае дзесяць памылак: нібы хто заўгодна можа інтэрпрэтаваць Святое Пісьмо, нібы Апостальская і святых Айцоў традыцыя без Пісьма прымацца не можа, нібы ўчынкi чалавека і малітвы Касцёла на правасуддзе Божае не ўплываюць, нібы паасобнага Суда па смерці не будзе, нібы заступніцтва святых у дзень Суда не будзе, нібы рашэннямі Сабора пагарджаць можна, нібы сталіца Рымская Святога Пятра не ёсць першай і важнейшай, са святых насміхаецца і рэліквіямі святымі пагарджае. Пётр Скарга крытыкуе Сматрыцкага і за тое, што не назваўся сваім імем, а схваўся пад фальшывым. “... Orthologiem zowie u imię cudze abo kłamliwe na się kładze, ciemny u nosny maż” (“Арталогам называе і імя чужое ці фальшывае на сябе кладзе, цёмны і начны муж”), называе яго ваўком, авечай скурай пакрытым. Разам з тым намякае, што здагадваецца, хто схаваны пад імем Арталог: “A tu rychło się pewnie dowiedzieć możemy kto jest u jako go zowią” (“а мы хутка дакладна паведаць зможам хто ён і як яго завуць”), указвае і на асобныя факты біяграфіі Арталог, напрыклад на яго выхаванне сярод пратэстантаў. Безумоўна, гэта можна расцэнываць як элемент палемікі.

Сама праца Пятра Скаргі падзяляецца на тры часткі: у першай – дванаццаць раздзелаў, пераважна прысвечаных усебаковаму доказу першынства Папы Рымскага як нашчадка кафедры Апостала Пятра, а таксама чаму яго самаўладдзе ёсць лепшым спосабам кіраўніцтва Касцёлам. У першым раздзеле айцец Пётр выкрывае “пяцікратную” няслушнасць і назвы. У другім разбірае па чарзе тыя “плачы нявесты”, якія прыводзіць Арталог, і прыходзіць ды

высновы, што тая нявеста не Царква, а “вавілонскі палон” і “егіпецкая цемра”. Гэты раздзел найбольш вобразны, аўтар выкарыстоўвае сродкі паэтыкі, якімі карыстаўся і Мялецій Смятрыцкі, ён даволі шмат цытуе Біблію, у прыватнасці плачы старазаконных прарокаў і новазаконных святых. З трэцяга па дзясяты раздзелы Пётр Скарга абараняе Папу і яго правы ад нападак Мялеція Смятрыцкага. Ён выкарыстоўвае біблейскія, гістарычныя і тэалагічныя аргументы, у тым ліку абгрунтаваныя пастановамі сусветных Сабораў і вучэннем святых Айцоў Захаду і Усходу (аўтар асабліва падкрэслівае, што першынства Рыма сцвярджалі і грэкі). Так, айцец Пётр цытуе Арыгена, Яўсебія Кесарыйскага, Васілія Вялікага, Грыгорыя Назіязіна, Яна Златавуста, Кірыла Александрыйскага, Кірыла Ерусалімскага, Епіфанія з Кіпра, Еўфімія Вялікага і некаторых іншых. Пётр Скарга прызнае, што апанент не можа проста прыняць на веру меркаванні святых, што жылі пасля раздзялення хрысціянства, але звяртаецца да розуму і логікі, а таму прыводзіць і выключна каталіцкая вучэнне.

Адзінаццаты і дванаццаты раздзелы разглядаюць гісторыю прыняцця грэкамі уніі на Ферара-Фларэнтыйскім саборы, невыкананне яе ўмоў, адпаўненне ад каталіцкай праўды і трапленне ў турэцкую няволю пасля падзення Канстанцінопаля. Менавіта з адыходам ад праўдзівай веры Пётр Скарга звязвае трагічны падзеі турэцкага панавання над былой Усходняй імперыяй.

Другая частка мае агульную назву “O kłamstwach i potwarzach krzywologa na święte Papieże, u na Kościół Rzymski” (“Пра хлусню і паклёпы крывалога на святога Папу, і на Рымскі Касцёл”) [1, с. 40]. Гэтая частка працягвае разбор грубых нападаў Мялеція Смятрыцкага на Касцёл і Папу. Пётр Скарга аргументавана з дапамогай Святога Пісьма і навукі Айцоў абвяргае сцверджанні Арталого [1, с. 41–63]. Раздзелы ў гэтай частцы больш кароткія, Пётр Скарга нібы адмаўляецца ад свайго шматслоўнага і вобразнага стылю і дае максімальна канкрэтныя адказы. Аўтар паўтарае свой тэзіс пра тое, што турэцкая няволя ёсць пакараннем грэкаў за грэх схізмы, і спрачаецца са сцверджаннем Арталого, што лепей пад туркамі быць, чым прызнаць першынства Папы і яму падпарадкавацца [1, с. 64–67].

Трэця і апошняя частка прысвечана навуцы Касцёла па розных пытаннях, яе можна лічыць адказам на Катэхізіс Мялеція Смятрыцкага, які быў выдадзены пад адной вокладкай з “Трэнасам...”. Значная частка – некалькі раздзелаў – прысвечана палеміцы адносна паходжання Святога Духа не толькі ад Айца, але і ад Сына [1, с. 69–87]. У наступных раздзелах Пётр Скарга тлумачыць каталіцкае вучэнне пра Чыснец і шанаванне святых. Дванаццаты раздзел утрымлівае адказ Мітрапаліта Кіеўскага і ўсёй Русі Іпація Пацея пра згадкі “Трэнасаў” Мялеція Смятрыцкага сярод тых усходніх хрысціян, што не прынялі ўніі. У апошнім раздзеле прыводзіцца лацінскі тэкст ліста Кірыла Лукарыса (будучага патрыярха Александрыйскага і Канстанцінопальскага), захаваны львоўскім біскупам, і пераклад гэтага ліста на польскую мову. Гэты дакумент асабліва цікавы яшчэ таму, што Кірыла Лукарыса доўгі час абвінавачвалі ў пратэстанцкіх поглядах, яму нават прыпісвалі аўтарства выдадзенага ў Жэневе трактата “Усходняе вызнанне хрысціянскай веры”, кальвінісцкага па сваёй сутнасці, ліст жа, які прыводзіць Пётр Скарга, не ўтрымлівае нічога супярэчнага каталіцкай веры. Гэты ліст каталіцкі пісьменнік расцэньвае як доказ неерэтычнасці вызнання грэкамі веры і адсутнасць перашкодаў да іх лучнасці з Каталіцкім Касцёлам [1, с. 108].

Пётр Скарга прарабіў вялікую працу за адносна кароткі час. Ягоная апалогія каталіцкай дактрыны, адвядзенне пратэстанцкіх нападаў і імкненне да захавання чысціні каталіцкай веры сапраўды заслугоўваюць большай увагі. Паказальны і той факт, што і Мялецій Смятрыцкі праз сямнаццаць гадоў пасля выдання “Трэнаса...” далучыцца да Каталіцкага Касцёла і стане паслядоўным абаронцам уніі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Skarga, P. Na threny u lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego nabożeństwa, przestroga / P. Skarga. – Kraków, 1610. – 117 с.
2. Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / уклад., прадм., камент. І. Саверчанкі. – Мінск: Кнігазбор, 2007. – 600 с.